

AZ „ÁRPÁD-KORI” NYIRES FALU SZÜLETÉSÉRŐL

PINTYE GÁBOR¹

A Sóstói Múzeumfalu területén készült, Árpád-kori lelőhelyeken feltárt épületekből és a hozzájuk kapcsolódó objektumokból álló településrészletet Tompa György régész kollégámmal a Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 Cult-Tour pályázat keretében építettük fel. A költségvetés korlátai miatt a Duna menti és attól keletre fekvő, mai magyarországi területeken megásott lelőhelyek különböző építményeiből válogattunk. Bár írásunkat elsősorban tájékoztató jellegűnek, a frissen átadott településrészlet bemutatójának szánjuk, kitérünk az építkezés során észlelt problémák egy részére is, egy-egy, a Nyíregyháza melletti skanzenben elkészített épületrekonstrukció példáján.

A sóstói rekonstrukciók tervezése során a házakat, egyéb épületeket, létesítményeket (kemencét, műhelyt, terménytárolót, kutat stb.) az ásatási megfigyelések és a történeti források alapján, valamint a néprajztudomány eredményeit felhasználva készítettük el, de nélkülözhetetlen információkat szolgáltatottak a kísérleti régészet művelőinek tapasztalatai is. Utóbbiakból helyszíni tanulmányaink során merítettünk, a már létező, kortárs régészeti skanzenekben² (Kisrosvágy, Emese Park), illetve elemeztünk bizonyos kiállításokat is (például a Mezőgazdasági Múzeumét). Komoly iránymutatással szolgáltak a kollégákkal folytatott kötetlen beszélgetések is. Természetesen megkíséreltük áttekinteni az Árpád-kori településrészletek publikációinak könyvtárnyi szakirodalmát. Nélkülözhetetlen segítséget jelentettek a Balassa M. Iván és Takács Miklós által jegyzett házrekonstrukciós kutatástörténeti összefoglalók.³ Komoly érdemük, ahogy Sabján Tibornak is, hogy – számos probléma felvetése mellett – a kísérleteik közben tapasztalt megfigyeléseket tudományos igényvel közölték is.⁴

Fontosnak tartottuk, hogy megjelenítsük az Árpád-kori települések sokszínűségét. A korábbi házrekonstrukciókra általában az jellemző, hogy egyfajta sztereotip képet mutattak, szemben azzal a tapasztalattal,

¹ Régész, Jósa András Múzeum, Nyíregyháza

² Egyes vélemények szerint a régészeti rekonstrukciók alapján készült építményekből álló településrészlet nem igazán nevezhető skanzennek, mert a régészet (korlátozott lehetőségei folytán) nem az egzakt módon mérhető, tapasztalható valóságot mutatja be. Ennek ellenére a nemzetközi szakirodalom ezeket régészeti skanzennek hívja, lásd pl. Gancarski, J. (ed.): *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna* (Krosno: Muzeum Podkarpackie w Krośnie, 2012). Angol nyelven közkeletű nevük még az *open air museum*, lásd pl. Paardekooper, Roeland: *Archaeological open-air museums across Europe. Their 125 years history and a debate on their future*. *Ibid.*, 13–34.

³ Balassa M. Iván: *A magyar parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlatja* (Békéscsaba: Tevan Andor Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, 1985); Takács Miklós: *Lakóház-rekonstrukciók az Árpád-kori telepkutatásban (Tudománytörténeti áttekintés)*. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 93–129; Takács Miklós: *Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre*. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 7–54.

⁴ Sabján Tibor: *A veremház rekonstrukciója*. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 131–176. Az egyes rekonstrukciók „nagyvonalúságára” őskori példák alapján Tímár Lőrinc is felhívta a figyelmet. Ugyanő több, számunkra is fontos problémával foglalkozik. Tímár Lőrinc: *A negatív struktúrától a rekonstrukcióig*. In: *Régészeti dimenziók*, szerk. Anders Alexandra – Szabó Miklós – Raczky Pál (Budapest: L' Harmattan, 2009), 93–104.

hogy akár egy-egy feltáráson belül is különböző épülettípusok és variánsok kerülnek elő.⁵ Az ásatások eredményeiből a régészeti megfigyelhető maradványok jellegénél fogva elsősorban a földbe mélyülő jelenségekre, az azok összességéből kirajzolódó faluképre és a maradandó anyagból készített használati tárgyak együttesére következtethetünk. Az ásó nyomán feltároló alaprajz segítséget nyújt a méretek megbecsléséhez, esetleg az építmény szerkezetének meghatározásához, de a felépítményre vonatkozóan csak korlátozott a forrásértéke. A szerves anyagból készült falszerkezetből és héjazatból általában csak minimális részletek kerülnek elő, akár baleset vagy erőszakos cselekmény következtében égett le a ház vagy árvíz mosta el, akár csak az enyészet pusztította el. A beásások alapján kapott képet szenült famaradványok, patics- és tapasztásdarabok, illetve egy-egy, szerencsés véletlen folytán megmaradt, szenült gerenda vagy deszka helyzetéből adódó plusz információ egészítette ki. A fonott-tapasztott szerkezetű falakra csak az átégett, ág-, vessző- vagy nádlennyomatos patics- és tapasztásdarabokból következtethetünk.

Nem tudjuk biztosan azt sem, hogy egy-egy földbe ásott objektum a mai felszínhez képest milyen mélységből indult (azaz milyen mélyek voltak a házak eredetileg), mivel nem ismerjük az egykori járósínt az általánosan alkalmazott ásatási technológia miatt. A nagyberuházások ugyanis nem adnak elég időt arra, hogy rétegesen távolítsuk el a humuszt, így a gépek kanalai azonnal az altalajig hatolnak. Ebből kiindulva – az eltérő humuszképződési körülmények tudatában – átlagosan 5-20 cm-rel mélyebbre ástunk az alapgyököt az ásatásokon megfigyeltékhez képest.⁶

Hangsúlyoznunk kell, hogy nem az egykori építkezés folyamatát, hanem magukat az építményeket kíséreltük meg bemutatni, ezért modern eszközöket, építőanyagokat is felhasználtunk. Csapatunkat ács, asztalos, kőművesek és segéd munkások alkották. A nyersanyagok tekintetében igyekeztünk a források alapján ismerteket követni, de időnként itt is igazodni kényszerültünk a körülményekhez.

NYERSANYAGOK, ÉPÍTŐANYAGOK

Természetesen szerettünk volna mi is tölgyfából építkezni, de ezt az anyagiak nem tették lehetővé. Maradt hát az időtálló akác, a jól megmunkálható fenyő, míg sövényfonásra legalkalmasabbnak a hajlékony, egyenes és rugalmas energiafűz bizonyult. Fontos alapanyagunk volt a széna, melyet a szalma helyett használtunk fel. A mai aratási-bálázási technológia miatt ugyanis a szalmát olyan rövidre aprítják, hogy alkalmatlanná válik a fedésre. Szerencsénkre azonban a vízjárta rétről beszerzett szénában bőven található sás és gyékény, így célunknak tökéletesen megfelelt.

Jóval merészebb újításnak tűnhet a vályog használata. A házak alapgyökereinek fala mellé ebből húztunk „zsallut”, hogy megelőzzük a beomlást. Ezt a megoldást az 1820-as évekből még forrás igazolja, de Veres Péter egyik novellája is ezt örökíti meg.⁷ Alojz Habovtšiák felvetette, hogy már a középkorban is építkeztek vályogból, és az Árpád-kor köznépi téglapítkezésére Méri István kardoskúti ásatása óta ismerünk konkrét példát – igaz, ott égetett téglát használtak.⁸ A vályog azonban fizikai tulajdonságaiból következően olyan mértékben lebomolhat az évszázadok alatt, hogy régészeti módszerekkel nehezen észlelhető. Mi a tapasztás anyagát is vályogból nyertük, mivel a bontott vályog eleve tartalmaz pelyvát és töreket, így csak fel kellett törnünk és beáztatnunk.

⁵ Takács Miklós: Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 31.

⁶ Folyamatban lévő feltáráson, Nyíregyháza-Felsősima határában az Árpád-kori kemencék nyomait a mai járósíntől 40 cm mélységben érzékeltük, és ezek még csak nem is a boltozatot, hanem a felmenő falat jelezték.

⁷ Veres Péter: Dankó János. In: *Asszonyhűség. Elbeszélések* (Budapest: Szövetkezeti Kiskönyvtár, 1957), 145; Sztrinkó István: *Népi építészet a Duna-Tisza közén* (Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1987), 38–39.

⁸ Méri István: *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában*. Régészeti Füzetek Ser. II. 12. (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1964), 19–32; Habovtšiák, Alojz: Régészeti adatok a középkori népi építészet tanulmányozásához Szlovákiából. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északi térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 12.

FELÜLETKEZELÉS

A faanyag hántolását ún. szíjácsmarással oldották meg. Ezzel a módszerrel voltaképpen a fa (a rovarok és gomba kártevésnek legjobban kitett) kéreg-és háncsrészét távolítják el, ráadásul egy mutatós, bárdoláshoz hasonlatos felület nyerhető. A másik eljárás a kátrány használata. Véleményünk szerint ezt nem kellene kizárni a rekonstrukciók folyamán, hiszen már római forrás (idősebb Plinius⁹) is beszámolt a kátrány alkalmazásáról. A faanyag járószint fölé kerülő részét kezeltük kátránnyal, mivel a fa nem a földben korhad a legintenzívebben, hanem ott, ahol a felszínnel érintkezik.

FALSZERKEZET

Épületeink egy része veremház, azaz nem rendelkezik felmenő falakkal. Ezeknél az ásatások során előkerült alapgyödrben megfigyelt oszlophelyek nyomai alapján az ágasfás-szelemenes tetőszerkezet valamely variánsát alkalmaztuk. A „klasszikus”, az alapgyödor hossz tengelyében a rövid oldalak felezőjéhez ásott ágasos alapváltozat a visegrádi (1. kép), míg ennek egy, közepén egy plusz

1. kép: Földbe mélyített gádoros ház
Visegrád-Várkertből

2. kép: Földbe mélyített ház rekonstrukciója
Kiskunfélegyháza határából

3. kép: Ollóágasos szerkezetű kunyhó rekonstrukciója
Nyíregyháza-Rozsrétszőlő lelőhelyről

ágassal megerősített változata a kiskunfélegyházi épületnél (2. kép) került bemutatásra. Ez utóbbi épület egy átmeneti formát képvisel, mivel keleti fala – az ásatási megfigyeléseknek megfelelően – részben felmenő. A rozsrétszőlői kunyhó (3. kép) is a veremházak közé tartozik, de itt, mivel a feltáráskor nem került elő oszlophely, egy speciális, ún. ollóágasos tetőt építettünk. Ennek lényege, hogy nincs szelemen, csak a csúcuknál összelapolt szarufapárok, melyeket a felső harmadukban összefognak a „kakasülő” lécek is. A szarufákat a két hosszanti oldalon egy-egy, harántirányban felfogatott, ún. viharléc köti össze. A típus legkorábbi ábrázolását Herman Ottónak köszönhetjük.¹⁰

⁹ Plinius, Caius Secundus: *Természetrész. Az ásványokról és a művészetekről (XXXIII–XXXVII)* (Budapest: Enciklopédia Kiadó, 2001), XXXIV. könyv XLIII, 149.

¹⁰ A típus legkorábbi ábrázolását Herman Ottónak köszönhetjük. Sabján Tibor: A veremház rekonstrukciója. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 155. 4. kép.

Pintye Gábor • Az „Árpád-kori” Nyires falu születéséről

A házak egy másik csoportja ún. részben felmenő falú, azaz bár rendelkezik alapgyödörrel, a tetőszerkezet nem a földfelszínre, hanem valamiféle falszerkezetre támaszkodik. Ilyen a Wolf Mária és Sabján Tibor rajzi rekonstrukciója alapján készült edelényi boronaház (4. kép),¹¹ és a szamoskéri épület (5. kép), ahol a felmenő falat az északnyugati sarokból induló, mintegy 3 méter hosszan megfogható kettős cölöplyukor alapján feltételeztük. Ide egy folyosószerű előteret, ereszt terveztünk.¹²

4. kép: Boronaház rekonstrukciója Edelény, Borsodi-földvár lelőhelyről

5. kép: Felmenő falú, előtetős ház rekonstrukciója Szamoskérről

Itt térnék ki a falszerkezetre, mely a boronaház kivételével minden épületünkénél tapasztott sövényfal. A kutatók többsége a részben felmenő falú házakat a szervesanyag-nyomokból kiindulva általában boronafallal, jóval ritkábban sövényfállal képzei el, utóbbit az alapgyödrökbe mélyedő karólyukak alapján.¹³ A szamoskéri épület feltárása során sem ilyen, sem falenyomatot nem tapasztaltunk, ezért inkább a sövényfal mellett döntöttünk. Ez ugyanis kivitelezhető oly módon, hogy a fal vázát képező karókat körben, felül és alul gerendákba csapolták, illetve lécekhez rögzítették, azaz nem hagytak régészetileg megfigyelhető nyomot. Itt mutatjuk be továbbá azt a fejlettebb – de valójában ágasfás-szelemenes – szerkezeti megoldást, melynél a szarufák a koszorúra fekszenek fel.¹⁴ A kiskunfélegyházi, rozsréti és visegrádi épületünk oromfalait is karóvázis sövényfállal építettük meg. A visegrádi ház oldalfalait ettől eltérően egy, az alapgyödör mellé húzott, karókkal megtámasztott, zsilipelt technikájú deszkaborítás alkotja.¹⁵

¹¹ A rekonstrukciót az edelényi ásatási megfigyelések alapján készítették el, csak az ajtót helyezték a déli falra. Mi az eredeti megfigyeléshez tértünk vissza, ezen kívül a padláson az egyik füstlyukat feljáró méretűre növeltük. Wolf Mária: 10. századi település Edelény-Borsodon. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 133, 6. lábjegyzet; 145, 21a kép.

¹² A nyeregtetős ereszt kiváló néprajzi „analógiáját” a 30-as évekből Monorról közölték. Borzsák Endre: A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi részén. *Néprajzi Értesítő* 28 (1936 [1937]), 44.

¹³ Fodor István: Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 31–35.

¹⁴ Hasonló megoldást Vékony Gábor és Kaszás József dolgozott ki az egyik tatabányai ház rekonstrukciójánál. Vékony Gábor: Honfoglaló őseink szállása. *História* 2 (1980)/3, 29. Takács Miklóssal ellentétben mi ezt az ábrázolást nyeregtetőként értelmeztük, és náddal fedtük, amit gond nélkül elbírt. Lásd Takács Miklós: Lakóház-rekonstrukciók az Árpád-kori telepkutatásban (Tudománytörténeti áttekintés). In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 99.

¹⁵ Kovalovszki Júlia: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 86; 91, 13. kép.

Pintye Gábor • Az „Árpád-kori” Nyíres falu születéséről

A rozsrétszőlői külső sütőkemence (6. kép) fél-tetőjének oszlopai, csakúgy, mint a visegrádi gádor ágasai, láthatóan túlméretezettek tűnnek, mivel adott nyersanyaggal kellett dolgoznunk. A tetőszerkezetek régészeti nyomai a legritkább esetben maradnak fenn, melynek oka alighanem az is lehet, hogy a néprajzi, történeti források tanúsága szerint kifejezetten gyatra, csenevész ágasokat használtak tartóoszlopként.¹⁶

TETŐSZERKEZET

A modern szerszámokat és anyagokat igyekeztünk úgy alkalmazni, hogy ebből a látogatók semmit se lássanak-érezzenek. Ezt a célt egyetlen esetben nem tudtuk megvalósítani, mégpedig a nádazás tekintetében. Nem sikerült ugyanis olyan szakembert találni, aki drót és facsavar használata nélkül vállalta volna a munkát a rendelkezésre álló idő alatt.

A rekonstrukciók többségének általánosan tapasztalt hibája a meglehetősen szellős lécezés. Ha valóban úgy erősítenénk fel a léceket a szarufákra, ahogy a publikált elképzelések többségében látjuk, az nemhogy a földet, de még az alatta lévő szalmát is csak nehézkesen tartaná meg. Arról nem is beszélve, hogy a rekonstrukciók zöme egyenes, sokszor ugyanolyan átmérőjű lécekkal számol,¹⁷ ám a valóságban ritka az ilyen ideális faanyag, az egykori építők azzal dolgoztak, amihez a falu környékén hozzájutottak. Ahhoz, hogy a szabálytalan lécek megfelelően felfeküdjenek a szarufákra, rövidebb darabokra vágtuk és erősen besűrítve erősítettük fel őket. Még így is tartottunk azonban attól, hogy a konstrukció nem fogja állni a terhelést. Problémát jelentett az is, hogy a tetőre felhányt föld visszacsorgott. Hirtelen jött ötlettől vezérelve úgy döntöttünk, hogy a szalmára csak egy vékony talajréteget terítünk, majd erre gyeptéglákat teszünk. A fű megfogta a földréteget, és a héjazat terhelése is jóval kisebb lett.¹⁸ A módszer egykori alkalmazását tudunkkal semmilyen forrás nem zárja ki, sőt néprajzi analógiái ismertek is.¹⁹ Ezt alkalmaztuk a visegrádi épület fedésekor, míg a kiskunfélegyházi háznál egy hasonló, de modern megoldást választottunk: a kertészetben vásárolt gypsöznyeg-gurigákat rögzítettünk a tetőre faszegekkel.

BEJÁRAT

Az Árpád-kori lakóépületek kutatása során a legtöbb vita talán a bejárat helyét és kialakítását érintette: melyik égtáj felé tájolták, és a fal melyik részén nyitották? A publikációkból kiderül, hogy a bejárat helyét régészeti módszerrel ritkán lehet pontosan meghatározni, általában csak a kemence tájolásából következő, legtöbbször az azzal áttellenes oldalon sejtik.²⁰

6. kép: Kültéri sütőkemence rekonstrukciója Nyíregyháza-Rozsrétszőlő lelőhelyről

¹⁶ Méri István: Árpád-kori szabadban levő kemencék. *Archaeológiai Értesítő* 90 (1963), 279; Sabján Tibor: *Kenyérsütő kemencék* (Budapest: Terc, 2008), 118.

¹⁷ Kivételt ez alól Sabján Tibor munkássága jelent.

¹⁸ A föld nyomása már a szarvasgedei rekonstrukciónál is gondokat okozott. Sabján Tibor: A veremház rekonstrukciója. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 143–144.

¹⁹ Dám László: Földbe mélyített lakóépítmények az Alföld népi építészetében. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1990–1992 [1993]), 140.

²⁰ Wolf Mária: Régészeti adatok Észak-Magyarország középkori népi építészetéhez. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 51; Gallina Zsolt – Molnár István: Épületek és szerkezeti elemeik egy késő Árpád-kori településen (Kiskunfélegyháza–Amler-bánya, Déli összekötő híd). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica* 10 (2004), 529.

A rekonstrukciók Méri István elképzelését követő, közkedvelt eleme a hosszanti oldalon nyitott, a tető síkját megtörő, lapos- vagy nyeregtetővel fedett, gádoros bejárat.²¹ A szakirodalomban kialakult általános vélekedés általában a hosszanti fal középső szakaszára helyezi a házak bejáratát,²² többségében déli oldalra. Ez azonban korántsem lehetett kizárólagos megoldás. A néprajzkutatók által leírt földházak és ólak²³ mellett valóban találni több olyan feltárt és jól dokumentált Árpád-kori házat is, ahol hasonló a helyzet, ám – a szakirodalom kimerítő tanulmányozása után – úgy látjuk, hogy jó néhány esetben oromfali bejáratral számolhatunk. Balassa M. Iván feltételezte, hogy az oromfalon nyitott bejáratához nem feltétlenül társult gádoros, fedett lejáró, mivel előfordul, hogy az ezen a részen nyitott ajtó helyét az oldalfalba vágott lépcsőfok jelzi.²⁴ Ritka kivételtől eltekintve nem támogatják a gádoros elképzelést a néprajzi megfigyelések sem. Sokkal inkább valószínűsíthető, hogy az oromfalon túlnyúló szelemennel képeztek ereszt.²⁵ Az általunk épített, téglalap alaprajzú házak mindegyikén oromfali bejárat alakítottunk ki, mivel a kiválasztott példák túlnyomó többségénél a feltáró régészek egyértelműen ezen a részen azonosították azt.²⁶

A feltárt négyzet, vagy ahhoz közelítő alaprajzú házak esetében annyiban hasonló a helyzet, hogy a bejáratot legtöbbször valamelyik sarok közében sikerült azonosítani.²⁷ Már a 80-as évek óta körvonalazódott egy a Kisalföld, Észak-Dunántúl, a Dunakanyar és a Kárpát-medence északkeleti részén kimutatható csoport, ahol az ajtót az oromfalon nyitották, és ráadásul a kemence mellett.²⁸ Mi is ezt a modellt valósítottuk meg az egyébként e régióból származó szamoskéri, rozsréti és visegrádi épületünk esetében. A kiskunfélegyházi ház az egyetlen épületünk, melynek tájolását, és ezzel együtt bejáratának helyét az eredeti állapothoz képest megváltoztattuk – észak felé nyitottuk meg – az előnyösebb utcakép kedvéért.²⁹

Egyedül a visegrádi házhoz alakítottunk ki gádoros bejárat, Sabján Tibor Kovalovszki Júlia publikációjához készített rekonstrukciós rajzát követve. Ennek egyetlen problémás eleme, hogy tulajdonképpen

²¹ Fontos azonban, hogy a szerző a nyeregtetős bejáratot is elképzelhetőnek tartotta. Méri István: *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában*. Régészeti Füzetek Ser. II. 12. (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1964), 13, 4. kép A-B.

²² Méri István: *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában*. Régészeti Füzetek Ser. II. 12. (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1964), 15; Fodor István: *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez*. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 25. Ezzel ellenkező véleményre példa: Bálint Csanád: *Az Árpád-kori falvak régészeti kutatása*. In: *Fejezetek a régebbi magyar történelemből II*, szerk. Makk Ferenc et al. (Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1992), 25.

²³ Dám László: *Földbe mélyített lakóépítmények az Alföld népi építészetében*. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1990–1992 [1993]), 138, 145.

²⁴ Balassa M. Iván: *A Kárpát-medence északkeleti térsége lakóház fejlődéséről*. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 69–70.

²⁵ Sabján Tibor: *A veremház rekonstrukciója*. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 139.

²⁶ A rozsréti kunyhónál nem volt megfogható bejárat, de a mintájául szolgáló példák felsorolásakor a szerző megjegyzi, hogy ennél az épülettípusnál a bejárat az oromfalból nyílik. Dám László: *Földbe mélyített lakóépítmények az Alföld népi építészetében*. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1990–1992 [1993]), 137.

²⁷ Alojz Habovtšiák összefoglalásában több ilyen alaprajzot bemutatott, igaz, csak a mai Szlovákiából. Habovtšiák, Alojz: *Régészeti adatok a középkori népi építészet tanulmányozásához Szlovákiából*. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 11, 3. ábra.

²⁸ Fodor István: *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez*. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*, szerk. Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (Miskolc–Szentendre: HOM Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 1989), 25; Takács Miklós: *Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre*. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 32.

²⁹ Megjegyezzük viszont, hogy pontosan ezen a feltáráson az ásatók több házban is megfigyeltek ilyen tájolású ajtónyílást. A Gallina-Molnár szerzőpáros véleménye szerint az északi oldali tájolás valóban ritka az Árpád-korban, de gyűjtésükben több alföldi példát is felsorolnak. Gallina Zsolt – Molnár István: *Épületek és szerkezeti elemeik egy késő Árpád-kori településen (Kiskunfélegyháza–Amler-bánya, Déli összekötő híd)*. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica* 10 (2004), 2004, 526, 528; 529. 9. lábjeget.

Pintye Gábor • Az „Árpád-kori” Nyíres falu születéséről

egy féltetőről van szó, amely keleti irányból egyáltalán nem véd az időjárás viszontagságaitól.³⁰ Mi annyit módosítottunk rajta, hogy a védőtető keleti oldalára egy sor rövid szarufát rögzítettünk, mert már az így nyert keskeny tetőrész is sokat számít csapadék esetén, ráadásul a tető növénytakarója sincs annyira kitéve az erózió pusztításának. További fejlesztésünk a gádor keleti oldala mellé, a járószintbe ütött karókra font sövényfalszakasz, mely a becsapó hó ellen nyújt védelmet. Szándékosan nem fontuk meg az előtető teljes hosszában, mert így a keleti oldalról is be lehet lépni a gádorba.³¹ Hasonló, fonott mellvédet alkalmaztunk a szamoskéri ház nyeregtetős bejáratának oldalánál.

ABLAK

Ablakaink egy része egyszerű füstlyuk-szerű nyílás, olyan szerkezeti elem nélkül, amely eltakarását vagy fedését szolgálná. A szakirodalmi adatok is megerősítik azonban, hogy számolni kell az egykori lakók azon igényével, hogy e primitív nyílásokat időnként be lehessen tömni. A problémára a rozsrétszőlői kunyhó északi ablakai esetében a megoldás egy, az oromfalhoz rögzített birkabőr, amellyel le lehet takarni a nyílást. Fejlettebb megoldást jelentenek a sínekben elmozgatható fa tolóablakok – az ún. tolitu –, de a legkorábbi Árpád-kori köznépi házak ablaka minden bizonnyal rögzített hólyag- vagy hártya fedést kapott.³² Korlátozott anyagi lehetőségeink miatt tisztán hártya fedésű ablakokat csak a szamoskéri háznál építettünk be,³³ míg a visegrádi, edelényi és kiskunfélegyházi épületeknél alkalmaztunk egy-egy tolitu ablakot is. A hártyaablakot a bejárathoz vagy oromfalhoz, míg a tolóablakot a kemencékhez igazítottuk, a szamoskéri ház kivételével, amelynek egyik ablakát a fényviszonyok miatt a keleti oldalra vágtuk.

KÜRTŐ

Az Árpád-kori házak feltárói már a kezdetektől megfigyelték, hogy a ház földbe mélyített vermének egyik oldaláról, az egyik sarok közeléből gyakran 1-2 méter hosszú árok vezet ki. Az árok funkcióját vita övezte, míg Molnár Erzsébetnek sikerült az Esztergom-zsidódi település feltárása során egy olyan példát találnia, ahol az árok helyén egy alagútszerű kürtő húzódott. A kürtő szerepét füstelvezetőként határozta meg, amit a kutatás egyöntetűen elfogadott.³⁴ Már ő is megjegyezte azonban, hogy ez a ház szokatlanul mély alapgyökörrel rendelkezett eredetileg is, azaz nemcsak a kevésbé kedvező ásatási feltételeknek köszönhető, hogy más esetekben csak egy árokszerű forma maradt meg a kürtőből. Mi is azt tapasztaltuk, hogy a kürtővel ellátott házak jelentős része biztosan nem volt ennyire a földbe süllyesztve. Megoldási javaslatként a szamoskéri ház kürtőjét nem alagútszerű formában, hanem egy mobil fedésű árokként jelenítettük meg, melynek (kemény)fa teteje nemcsak a tisztítást könnyíti meg, hanem a romlandó nyersanyag magyarázatot kínál arra is, miért nem lehet megfigyelni az ásatásokon a nyomát. Sabján Tibor tanulmányában rekonstruálta a kürtő használatát, és felvetette, hogy időnként célszerű volt lefedni a földfelszíni nyílását.³⁵ Mi a nyílást egy egyszerű, fából ácsolt „házikóval” takartuk le.

³⁰ Kovalovszki Júlia: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 89; 90, 10. kép; 91, 12. kép.

³¹ E megoldást a már említett kiskunfélegyházi feltárás 12. számú háza ihlette, ahol a gádor egy derékszögű törés után tart a ház belseje felé. Gallina Zsolt – Molnár István: *Épületek és szerkezeti elemeik egy késő Árpád-kori településen* (Kiskunfélegyháza-Amler-bánya, Déli összekötő híd). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica* 10 (2004), 545. 2. kép.

³² Összefoglalóan: Bóna Bernadett: Az ablakok fejlődéstörténete (Párhuzamban Filkeháza ablakaival). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 44 (2005), 581–604.

³³ Hólyagot nem tudtunk időben szerezni, így ezt fényáteresztő vékonyságúra eldolgzott bőrrel helyettesítettük.

³⁴ Molnár Erzsébet: Esztergom-Zsidód Árpád-kori település lakóházai. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 114–119.

³⁵ Sabján Tibor: Kürtő az Árpád-kori házban. In: *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére*, szerk. Szabó Sarolta (Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, 2005), 83–94.

BERENDEZÉS

Az ásatások során – az edényeken kívül – a használati eszközöknek és berendezési tárgyakkal viszonylag kevés maradványa kerül elő. A korszakban rendkívüli értéknek számító vastárgyak és kiegészítők igen ritka leletnek számítanak. A paraszti világból is jól ismert, hogy a vastárgyakat újra és újra felhasználták, akár más funkcióval is, míg teljesen el nem koptak. Épp ezért nem meglepő, hogy csak igen kevés vaseszköz kerül elő az Árpád-kor falvaiból. Ezért aztán a használati tárgyak, főleg a vas nélkül, szerves anyagból készült darabok esetében fokozottan is a néprajzi források segítségére szorultunk. Hasonló a helyzet az enteriőrökkel kapcsolatban is: a legtovább fennmaradó népi építészeti elemeknek, mint például a csőszök vagy a halászkok kunyhóinak, a cigányok putrijainak és azok berendezéseinek ismerete nélkül bajos lenne rekonstruálni a középkori „bútorzatot”. A feladat ezen részéhez nélkülözhetetlen alapot jelentett K. Csilléry Klára történeti és néprajzi forrásokon és tárgyi emlékeken alapuló monográfiája.³⁶

Az Árpád-kor 300 évének anyagi kultúrája nem volt egységes, több szakaszt különíthetünk el. Egy-egy tárgytypus azonban hosszabb ideig is használatban volt, így nehézkes lenne kronológiailag pontosan szétválasztható együtteseket alkotni. Előfordult, hogy egyes, a korszak korábbi periódusából ismert, de – jelenleg még – az adott időszakból ismeretlen eszközt is megjelenítettünk egy enteriőrben. Tárgyaink elkészítését kézműves mesterekre bíztuk, akik részben korabeli technikákat alkalmazva dolgoztak.

TELEPÜLÉSSZERKEZET ÉS ÉLETMÓD

Mint említettük, az építmények részben saját terveink alapján készültek el, részben Sabján Tibor rajzait használtuk fel,³⁷ itt-ott kissé módosítva azokon. A bemutatott építményeket több lelőhelyről válogattuk össze, és a házak különféle építési technikákat, életmódokat, foglalkozásokat és tájegységeket reprezentálnak.³⁸ A borsodi földvár közelében feltárt épület egy felmenő falú boronaház, amelyhez az egykori erdő bőven kínált alapanyagot. Gazdája az erdő fájának felhasználása-megmunkálása mellett vadászattal egészítette ki megélhetését (4. kép). A kiskunfélegyházi földbe vájt házzal a tipikus alföldi parasztgazda mindennapjait, otthonát jelenítettük meg (2. kép). Az épület érdekessége a sütökemence, melyet az ásatási megfigyelések alapján teljes egészében rekonstruálni lehetett. A szamoskéri ház a másik felmenő falu épületünk. Egyedi szerkezetének alapja az északnyugati sarokban nyíló ajtó elé épített hosszú, nyeregetetős ereszt, és a kürtő újszerű megoldása (5. kép). A ház elképzelt lakója a falu első embere, a királynak fegyveres szolgálattal tartozó várjobbágy, akinek életszínvonalát egy-egy „luxustárgy” (bronz ereklyetartó kereszt és tál, kőmozsár) tükrözi. A külterületen álló, kisméretű, könnyűszerkezetes rozsrétszőlői kunyhóval a vizek-mocsarak közelében élő, gyűjtögető-vadászó életmódot folytató pákász lakhelyét idéztük meg, annak a néprajzi források alapján rekonstruált, meglepően gazdag eszközkészletével (3. kép). A visegrádi ház a kiállítás interaktív része: egy-egy program során viszonylag nagyszámú látogatót képes befogadni, bútorzata pedig használható, a berendezési tárgyak megfoghatók, kipróbálhatók. Hagyományörző fesztiválok résztvevői,

³⁶ K. Csilléry Klára: *A magyar lakáskultúra kialakulásának kezdetei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982).

³⁷ Kovalovszki Júlia: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 90–91, 10–13. kép; Wolf Mária: 10. századi település Edelény-Borsodon. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 145, 21a–c kép.

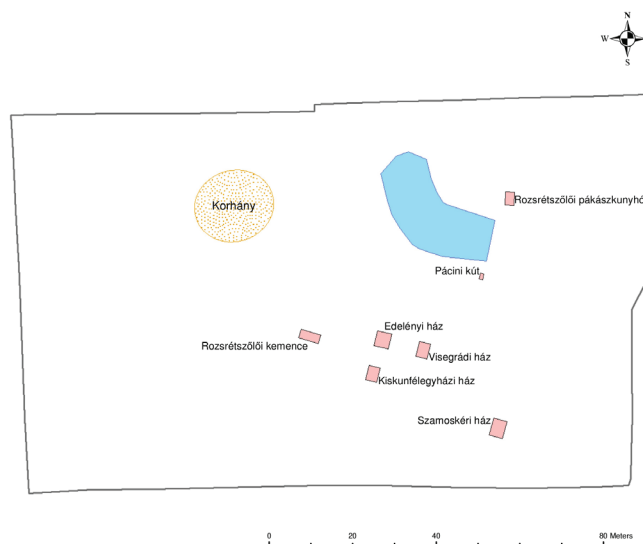
³⁸ Az Árpád-kori építészet esetleges regionális különbségeinek feltételezése nem újkeletű. Lásd Takács Miklós: Lakóház-rekonstrukciók az Árpád-kori településutatóban (Tudománytörténeti áttekintés). In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója* (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999), 98; Takács Miklós: Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit (Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001), 31.

Pintye Gábor • Az „Árpád-kori” Nyires falu születéséről

kézművesek tarthatnak foglalkozást a házban, vagy bemutathatják felszerelésüket, portékáikat. A szintén rozsréti lelőhelyű kültéri kemencét is működőképesre építettük meg, hogy egy-egy alkalommal (akár előre bejelentett csoportok számára) ételt is lehessen készíteni benne (6. kép). A pácini kút földben lévő részét és kávját a konzerválódott fa alkatrészekből könnyen rekonstruálhattuk, a benne talált vödörhöz hasonlóan (7. kép). Felvonószerkezetéhez viszont – régészeti nyomok híján – a középkori illusztrációk, miniatúrák alapján ismert emelőszerkezetek csigas megoldását választottuk.³⁹

7. kép: Zsilipelt falú kút rekonstrukciója Pácín határából

8. kép: A falu összesítő térképe

A falurészlet épületeiből egy néhány házból álló utca képe bontakozik ki, a közösség számára nélkülözhetetlen kúttal és sütőkemencével, míg az ettől kissé távolabb álló kunyhó a külterület használatát – és egyben egy speciális életformát, foglalkozást – jeleníti meg. A korlátozott számú építmény egyébként alkalmas arra is, hogy az utcák mellett felidézze a csoportos településképet is. A kisszámú épület ugyanakkor egyfajta tanyasias jelleget kölcsönöz Nyiresnek, mely településforma már az Árpádok korában is ismert volt.⁴⁰

Az ember számára mindenkor nélkülözhetetlen vizet egy mesterséges, folyókanyarulatot imitáló meder-részlettel jelenítettük meg. A látkép másik fontos elemét viszont a kényszer szülte: a mederből és az épületek alapjaiból kitermelt földnek helyet kellett találnunk, így a depóból némi alakítással egy „kunhalmot” formáltunk (8. kép).

Hosszú távú terveink között szerepel a település fejlesztése: idővel talán sikerül terménytároló vermekkel, műhelyekkel, ólakkal és természetesen egy korabeli templommal is kiegészítenünk. Addigra már a mesterséges tó is minden bizonnyal önálló állat- és növényvilággal kapcsolódik majd az eredetileg is festői környezethez. A tóba és közvetlen környezetébe a megfelelő őshonos fajokból álló flórát és faunát szándékozunk telepíteni szakemberek segítségével. A természeti környezet a falu teljes területén igazodik majd a Kárpát-medence természetes és az Árpád-korból ismert telepített növényzetéhez.

Az építkezés teljes folyamatát, tapasztalatainkat dokumentáltuk, és várhatóan még ez évben megjelenik könyv formájában. Ezt követi majd a berendezéssel, kemencékkel, enteriőrökkel foglalkozó második rész, amely tartalmazza a bemutatott tárgyak katalógusát is.

³⁹ Pl. Képes Krónika p. 99. In: Csapodiné Gárdonyi Klára: A Képes Krónika miniatúrái. In: *Képes Krónika. Chronicon Pictum. Hasonmás Kiadás.* I-II. kötet. (Budapest: Helikon, 1964), 45–64. Nemicsics Ákos: Adalékok a középkori építéstechnológiához egy Árpád-kori körtemplom rekonstrukciója kapcsán. *Magyar Építőipar* 2010/2, 66, 5. ábra A-B. Utólag akadtunk rá kutunk és vödörünk együttesének egy, az 1930-as évekből való kiváló „analógiára” Úriból. Borzsák Endre: A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi részén. *Néprajzi Értesítő* 28 (1936 [1937]), 51.

⁴⁰ Laszlovszky József: Tanyaszerű települések az Árpád-korban. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*, szerk. Novák László – Selmeczi László. Az Arany János Múzeum Közleményei 4. (Nagykőrös: Arany János Múzeum, 1986), 131–153.

Pintye Gábor • Az „Árpád-kori” Nyires falu születéséről

AJÁNLOTT IRODALOM

BALASSA M. IVÁN

A magyar parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata / Jahrhunderte des Bauerhauses. Eine Skizze der mittelalterlichen Entwicklung des ungarischen Wohnhauses. Békéscsaba: Tevan Andor Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, 1985.

K. CSILLÉRY KLÁRA

A magyar lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

KOVALOVSZKI JÚLIA

Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben / Häuser aus der Arpadenzeit im Burggarten von Visegrád. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit, 81–98. Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001.

MÉRI ISTVÁN

Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti Füzetek Ser. II. 12. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1964.

PAARDEKOOPER, ROELAND

Archaeological open-air museums across Europe. Their 125 years history and a debate on their future. In: *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna*, ed. J. Gancarski, 13–34. Krosno: Muzeum Podkarpackie w Krośnie, 2012.

PINTYE GÁBOR – TOMPA GYÖRGY

Falu a faluban: Nyires Árpád-kori település születése a Sóstói Múzeumfaluban. Sat în sat: Nașterea așezării Nyires din epoca arpadiană în Muzeul Satului din Sóstó. A village in a village: The birth of Nyires, an Árpád Age settlement in the Museum Village of Sóstó. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 2014.

SABJÁN TIBOR

A veremház rekonstrukciója / Die Rekonstruktionen des Grubenhaus. In: Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós: *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója.* Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1999, 131–176.

TAKÁCS MIKLÓS

Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre / Erforschung des Wohnhauses des gemeinen Volkes zur Arpadenzeit; im Mittelpunkt die Forschung der 1990er Jahre. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig: A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós – Tárnoki Judit, 7–54. Szolnok – Szentendre: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2001.